

**VAN'IN HRİSTİYANLIK TEMELİNDE İNANÇ TURİZMİ DESTİNASYONU OLARAK
GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK PROFESYONEL TURİST REHBERLERİNİN GÖRÜŞLERİ
(OPINIONS OF PROFESSIONAL TOURIST GUIDES ON THE DEVELOPMENT OF VAN AS A
RELIGIOUS TOURISM DESTINATION ON THE BASIS OF CHRISTIANITY)**

Bahadır İnanç ÖZKAN^{1*} (orcid.org/ 0000-0002-7665-6765)

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Van, Türkiye

Özet

Bu çalışmanın amacı, Van'da Hristiyanlık temelinde inanç turizmi potansiyeli taşıyan dini turistik unsurların tespit edilmesi ve Van için bir inanç turizmi rotasının oluşturulmasıdır. Ayrıca Van'da bulunan Hristiyanlık için önemli sayılan inanç turizmi değerlerine yönelik sorunların tespit edilmesi de amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojinin kullanıldığı bu çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan Homojen (Benzeşik) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın evrenini Van'da yaşayan ve aktif olarak profesyonel turist rehberliği yapan kişiler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yöneltilen sorular, ilgili literatürün taranmasıyla oluşturulmuş ve yarı yapılandırılmış form halinde katılımcılara yöneltilmiştir. Verilerin analizinde, alınan cevaplar önce kontrol edilmiş daha sonra ise betimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre, Van'ın dini ve tarihi bakımdan önemli bir geçmişe ve mimari unsurlara sahip olduğu ancak bu unsurların yeteri kadar tanıtılmadığı tespit edilmiş, katılımcılardan elde edilen cevaplara göre 2 günlük inanç turizmi rotası oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberliği, İnanç Turizmi, İnanç Turizmi Rotası

Abstract

The aim of this study is to identify the religious touristic elements in Van that have the potential for faith tourism on the basis of Christianity and to create a faith tourism route for Van. In addition, it is also aimed to identify the problems related to the faith tourism values that are considered important for Christianity in Van. In this study, in which phenomenology, one of the qualitative research methods, was used, Homogeneous sampling method, which is one of the purposeful sampling methods, was preferred. In this context, the population of the study consists of people living in Van and actively working as professional tourist guides. The questions posed within the scope of the research were formed by reviewing the relevant literature and directed to the participants in a semi-structured form. In the analysis of the data, the answers were first controlled and then subjected to descriptive analysis. According to the results of the research, it was determined that Van has an important religious and historical background and architectural elements, but these elements are not sufficiently promoted, and a 2-day faith tourism route was created according to the answers obtained from the participants.

Keywords: Tourist Guiding, Religious Tourism, Religious Tourism Route

Giriş

İnanç turizmi kavramının çağrışım yaptığı konular Tek Tanrılı üç büyük dinlere, Uzakdoğu'ya ait inanç sistemleri ve bunlara yönelik olarak yapılan seyahatlerdir. Fakat, inanç turizmini sadece yaşamakta olan inanışlara özgü bir alan olarak tutmak doğru değildir. Çünkü Anadolu gibi çok eski çağlardan beri kültürel geçmişe sahip olan bölgeler için durum farklıdır. Anadolu'da geçmiş çağlarda var olmuş inançlara ait pek çok mabet ve anıt bulunmaktadır. Bu doğrultuda inanç turizmi, insanların manevi duygularını tatmin etmek amacıyla kutsal olarak kabul edilen yerleri ve mekânları ziyaret etmeleri ile başlamıştır. Dinlerin ortaya çıkmasıyla, insanların kutsal olarak kabul edilen yerleri ziyaret etmeleri kişisel tercihin ötesinde bir durum olmuştur. Bunun sonucu olarak kutsal yerler birçok insana ev sahipliği yapmaya başlamış ve kitlesel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Dikici ve Sağır, 2012: 37). Timothy ve Boyd (2003: 28) kutsal yerlere yönelik yapılan seyahatlerin genellikle ekonomik olmayan seyahatlerin en eski biçimi olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Dini inançların gerekliliklerini yerine getirme amacıyla yapılan seyahatlerin inanç temelinde yapıldığı dikkate

* Sorumlu yazar: bahadirinancozkan@yyu.edu.tr

DOI: 10.33083/joghat.2024.410

alındığında bu seyahat hareketlerinin ilk turizm hareketlerinden olduğu ifade edilebilir (Cohen, 2003: 112; Jiang, Ryan ve Zhang, 2018: 188; Singh, 2005: 215; Zamani-Farahi ve Eid, 2016: 146; Tilson, 2005: 11; Duran-Sanchez vd, 2018: 249). Dini, kültürel, eğitim gibi nedenlerden dolayı daha fazla sayıda insan (Hughes, Bond ve Ballantyne, 2013: 210) kilise, sinagog, cami, tapınak gibi tarihi yerlere turlar düzenlenmektedir (Kumar ve Singht, 2014: 4).

İnanç turizminin dini yönelimli seyahat olarak niteleyici özelliği dikkate alındığında, maneviyat, tefekkür, huzur bulma gibi yüksek arzuları yerine getirme niyetinde olan insanlar hem geniş hem de parçaları bir seyahat grubu olarak özetlenmiştir. İnanç turizminin bölgesel ve ülkesel açıdan önemli hale gelmesinin nedenleri arasında; yılın her ayında yapılabilmesi, turistlerin harcamalarında kısıtlı tutum sergilememeleri gibi sebepler bulunmaktadır. Bu doğrultuda inanç turizminin birtakım dini unsurlara sahip destinasyonlara yönelik olarak ekonomik ve kültürel açıdan katkı verdiği görülmektedir. İnanç turizmini karakterize eden unsurlar; turistlerin motivasyonları, amaçları ve kutsal yerlere sahip destinasyonlardır. Popüler turist destinasyonların çoğunda, antik ibadet yerleri veya birtakım mucizelerin yaşandığı alanlar bulunmaktadır (Kim, Kim ve King, 2020; 186; Fernandes vd., 2012: 85; Jangmeewasin, 2016: 394).

İlgili literatür tarandığında inanç turizmine yönelik olarak pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda (Dikici ve Sağır, 2012; Beşer ve Başçı, 2012; Kaya, Cankül ve Demirci, 2013; Sezer ve Öztürk, 2014; Eykay, Dalgın ve Çeken, 2015; Çiftçi ve Akova, 2016; Harunoğulları, 2016; Kervankıran ve Eryılmaz, 2017; Albayrak vd, 2018; Arınç, 2018; Öner ve Cansu, 2018; Civelek, 2020; Kökşen, 2020; Turan, 2020; Temizel ve Sartayeva, 2021; Değişgel, 2023) inanç turizmi açısından destinasyonların yeterince tanıtımının yapılmadığı, yerel halkın yaşadıkları yerin uluslararası alanda varış yeri olarak isminin daha fazla ön plana çıkma isteğinin bulunduğu, şehre yönelik olarak talebin yetersiz kaldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca turistlerin inanç turizmine ruhani ve kültürel motivasyonlar ile katıldığı, inanç turizmine konu olan bölgelerin piknik yeri olarak kullanıldığı, aşırı derecede kirletildiği ve kabir ziyaretinde bulunanlara yönelik olarak sergilenen birtakım davranışların yerli-yabancı turistler üzerinde olumsuz imajlar oluşturduğu da görülmektedir. Bununla birlikte, inanç merkezlerinin koruma, tanıtma, organizasyon eksiklikleri ve inanç turizmi konusunda teşkilatlanma sorunları ile birlikte, ibadethanelere yönelik olarak bilgi veren levhaların eksik olduğu, inanç turizmi yeteri kadar yabancı ve yerli turistlerin gelmediği, yerel halkın inanç turizmine yönelik olarak olumlu tutumlara sahip olduğu, inanç turizmi arz kaynaklarına yönelik il kültür ve turizm müdürlükleri tarafından hazırlanan kitaplarda yeterli bilgilerin verilmediği, yerel halkın inanç turizmi sayesinde kültürel zenginliklerin farkına vardığını, yerel ekonominin güçlenmesi gibi olanakların oluşacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de inanç turizmi bağlamında bazı kentler sahip oldukları potansiyelleri etkili bir şekilde tanıtarak ön plana çıkmayı başarmışlardır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Van’da Hristiyanlık bağlamında inanç turizmi bakımından potansiyel turistik değerlerin tespit edilmesi ve Van’a yönelik olarak inanç turizmi rotasının meydana getirilmesidir. Ayrıca, araştırmanın örneklemini oluşturan ve Van’da ikamet eden profesyonel turist rehberleri tarafından belirlenen güzergâh harita üzerinde gösterilerek Van’a yönelik inanç turizmi faaliyetlerinin oluşturulması hedeflenmiştir. Araştırma konusu olarak Van’daki Hristiyanlık temelli inanç turizminin seçilmesinin nedenleri; a) Van’ın geçmişte birçok uygarlığa, Hristiyanlığa özellikle Ermeni (Gregoryen) Hristiyanlığa ev sahipliği yapması, b) Van’a yönelik olarak artan turizm talebinin gözlemlenmesi, c) Hristiyanlık temelli inanç turizminin Van’a fayda getirileceğinin düşünülmesi, d) Van’a yönelik olarak Hristiyanlık temelli inanç turizmi rotası hakkında çalışmalara rastlanılmaması olarak sıralanabilir.

Bu çalışma, Van’ın Hristiyanlık temelli inanç turizmine yönelik olarak bir fikir vermeyi sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, Van ve inanç turizmi konulu araştırmalara yönelik olarak bir öngörü sağlayabilecektir.

Turizm ve Din

Din, geçmişten itibaren tarihin her döneminde bireyin ve toplumun hayatında temel unsur olarak yer almıştır. Diğer bir ifadeyle din, insanla var olmuş, insanla varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Tarih boyunca toplumun meydana geldiği yerlerde bir din veya inanış şekli mevcut olmuştur. Çünkü insanların, maddi yaşamlarındaki gereksinimlerin karşılanması kadar manevi hayatlarındaki gereksinimleri ve ihtiyaçları tatmin etmesi önemlidir. İnsanlar, etrafında meydana gelen olaylara, karşılaşmış oldukları zorluklara, hastalıklara felaketlere karşı sığınacakları bir kurum ve varlığa ihtiyaç duymuşlardır. İnsanın yüce bir varlığa inanması ona manevi duygular yüklemesini sağlamakta, bu sayede insanı Tanrı’ya sığınmaya, dua etmeye ve kutsal mekânlara/yerlere gitmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda insanların, Tanrı’nın rızasını kazanma, günahlardan

ötürü bağışlanma arzusu, onları inanmış oldukları din ve inancın kutsal veya hac merkezi kabul ettiği yerlere yönlendirmektedir. Bundan dolayı turizm ile din arasında bir etkileşimden ve iletişimden bahsedilebilir. İnsanların duygularını tatmin etmek istemesi, isteklerini yerine gitmesi birtakım düşünceler içinde kutsal kabul edilen yerlere yapılan ziyaretler geçmiş dönemden itibaren devam etmektedir. Bu bağlamda kutsal yerlere bir anlam atfedilmesi, söz konusu yerlerin kutsallığının sürdürülmesinde önemli paya sahiptir (Küçük, 2013: 104-105).

İlkçağlardan bu yana insanoğlunun inançları nedeniyle çeşitli dini görevlerini yerine getirmek, ayinlere, festivallere, etkinliklere katılmak, kutsal kabul edilen mekânları görmek ve ziyaret etmek amacıyla yapmış oldukları seyahatler hem turizmle hem de dinle alakalıdır. Dini nitelikli seyahatler, ulaşım imkanlarının gelişmesi, ekonomik bakımdan artan refah düzeyi, vb. nedenlerden dolayı günümüzde daha yaygın hale gelmiştir (Süt, 2014: 484). Öyleyse dinin kutsal olarak kabul edilen yerlere yönelik olarak yapılan ziyaretlerde belirleyici bir unsur olduğu anlaşılmaktadır (Yamaç, 2021: 240). Kutsal mekânlar, insanların ve toplumun hayatında bir yere ve anlama sahip olan ve hayatına etki eden yerlerdir. Bundan dolayı, insanlar yaratılışları gereği kutsal yerlere ihtiyaç duymuştur. Bunun nedeni ise, insanın inandığı yüce varlıkla buluşma isteğidir (Öner ve Cansu, 2018: 88). Aynı zamanda dini otoritelerin, kutsal mekânların ziyaretine yönelik verdiği emirler doğrultusunda yapılan ziyaretler bireysel tercihlerin önüne geçmiştir. Bunun neticesinde ise kutsal mekânlara yönelik seyahatler kitlesel bir nitelik kazanmış ve insanlar tarafından ziyaret edilmiştir (Civelek, 2020: 140). İnsanların sahip oldukları dini inancın, onları her yönüyle sarması, mekânlara ve mabetlere kutsallık kazandırması gibi nedenler insanları kutsal yerleri görmeye teşvik etmiştir. Çünkü bu yerlerin bireyler tarafından ziyaret edilmesinin sonucu olarak dini tecrübe yaşanmakta, yaratıcıya yaklaşılmakta ve yaratıcının sevgisi kazanılmaktadır. Bundan dolayı kutsal mekanların motive edici özelliği bulunmaktadır. Birtakım tecrübeler ve anılara sahip mekânlar, bireyin yaşantısına etki ederek bilişsel ve duygusal girdilerin üretilmesini sağlamaktadır. Bu sayede ortaya çıkan dini tecrübe, insanların kutsal mekanları ziyaret etmesinde önemli bir motivasyon kaynağıdır (Turan, 2020: 155). Diğer taraftan bir yere hangi nedenlerden dolayı kutsallık atfedileceği birkaç maddede şöyle açıklanabilir (Erbaş, 2002: 98-99):

- a. Kutsal olarak kabul edilen yerin Tanrı tarafından işaret edilmesi: Hz. Davud'a Süleyman mabedinin yerinen bizzat Yahve tarafından gösterilmesi bunun en açık örneğidir,
- b. Tanrı'nın söz konusu yerde hazır bulunması: Mabedin en kutsal mekânında Tanrı'nın bulunduğu/ikamet ettiğine birçok dinden inanılmaktadır,
- c. Tanrı'nın söz konusu yerde görünmesi: İsraililerin Kenanlılardan miras aldıkları mabetlere karşı tutumları bunu göstermektedir. Bu mabetler teofani (theophany) yoluyla Yahve tarafından meşrulaştırılmıştır,
- d. Tanrı'nın söz konusu yerde gücünü göstermesi: Tanrı Yahve'nin Sina Dağı'nda Hz. Musa ile konuşmuş olması,
- e. Bir yerin insanlar tarafından kutsal sayılması: Herhangi bir önderin veya dini kişiliğin faaliyet gösterdiği şehit mezarlarının bulunduğu veya dini kişiliğe ait eşyaların muhafaza edildiği yerler kutsal sayılmıştır.

Yukarıdaki ifadeler göz önüne alındığında, dinin eski çağlardan beri insanların seyahat etmesini sağlayan en önemli unsurların birisi olduğu söylenebilir. Sümerlilerde, Hititlerde, Antik Yunan'da, Roma İmparatorluğu'nda ve diğer uygarlıklarda insanlar kutsal yerleri görmek ve ziyaret etmek için söz konusu alanların bulunduğu yerlere gitmişlerdir. Henderson (2003: 447) da din faktörünün geçmişten bu yana insanları seyahate yönlendiren unsurlardan birisi olduğunu belirtmiştir. İnsanların bu seyahatlerini etkileyen hususlar arasında ruhani önderin söz konusu yerin ziyaret edilmesine yönelik birtakım sözleri veya tavsiyeleri de bulunmaktadır.

Buna göre dünya genelinde insanlar kabul ettikleri dinlerin ve inançlarının kutsal saydığı yerlere gitmekte, söz konusu yerlerdeki törenlere, festivallere ve ritüellere katılmaktadır. Turizm ile din ilişkisi bu yönüyle değerlendirildiğinde dinin, turistik tercihlerin belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir (Yamaç, 2021: 246). Zamanla din ve seyahat olgusunun karşılıklı ilişkisi turistik bir gezi haline dönüşerek günümüzde oneli bir sektör ve pazar haline almıştır. Bu kitlesel hareketlerin zamanla turizm sektörünün bir parçası haline alması sonucunda dinin turizm üzerinde sosyal ve ekonomik boyutları ortaya çıkmıştır. Ekonomik bakımdan din amaçlı yapılan seyahatler bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ayrıca, kişiler harcama yaparlarken daha serbest bir şekilde davranmaktadır. Diğer yandan ise, dini mekanlara sahip destinasyonlar da bu hareketlilikten daha fazla pay almış olurlar. Sosyal açıdan ise, farklı milletlerden farklı kültürlere sahip olan insanların aynı amaçla

seyahatlere katılması neticesinde karşılıklı etkileşim, hoşgörü, kültürlerin birbirini tanınması gibi birtakım olumlu sonuçlar elde edilmektedir (Şahiner, 2012: 27).

İnanç Turizmi ve Doğu Anadolu'da Hristiyanlık

Din, pek çok insanın hayatının merkezinde yer almakta ve tutumlarını şekillendirmektedir. Aynı zamanda birçok ritüel, pratik, dua ve seremonileri içeren din, kutsal alanlara da sahiptir. Bu bakımdan kutsal kabul edilen yerlere yapılan ziyaretler, kaçınılmaz ve önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. (Ayaz ve Eren, 2020: 285). Tarihin her döneminde dini sebepler, insanları seyahat etmeye yönelten nedenlerin arasında gelmektedir. Din ile turizm arasındaki ilişkiyi hac başlatmaktadır (Doğaner, 2020; 330; Temizel ve Sartayeva, 2021: 2163).

Kutsal alanlara yapılan seyahatler belki de insanlık tarihinin en eski ve en yaygın türüdür. Çünkü kutsal alanın dini olarak uzun ömürlü ve derin anlama sahip olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Kutsal alanlar zamanla dini merkezlere dönüşmüş ve söz konusu merkezler, tarihin farklı dönemlerinde farklı medeniyetlerin eserleri olmuşlardır. Cami, türbe, kilise, manastır, sinagog, katedraller gibi dini yerleşimler bir dini merkez haline gelmiştir. Dini merkezler zaman geçtikçe turist ile ev sahibi halk arasında kültürel etkileşimi sağlayan, yerel kültürün, yerel kimliğin korunması ve canlandırılması bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. Kutsal kabul edilen yerlerin ziyareti ve ziyaret esnasında alışveriş, ulaşım, barınma gibi hizmetlerin ortaya çıkması söz konusu faaliyetlerin inanç turizmi açısından değerlendirilmesini de gerekli kılmıştır (Harunoğulları, 2016: 184-186).

İnsanların sürekli ikamet ettikleri, ihtiyaçlarını karşıladıkları yerin dışına çıkarak, dini görevlerini gerçekleştirmek, kutsal mekânları görmek amacıyla yaptıkları ve konaklama işletmelerinin üretmiş oldukları mal ve hizmetten yararlanmalarından doğan ilişkiler bütünü inanç turizmi olarak tanımlanabilir (Güngör, 2018: 78; Güzel, 2010, 90; Çiftçi ve Akova, 2016: 186).

Dünyada İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik olarak nitelendirilen İbrahimi dinler başta olmak üzere Hinduizm, Budizm, Zerdüştlük gibi dinler yaşayan dinler olarak adlandırılmaktadır. Yaşayan dinlere ait mabetler, türbeler, kutsal şehirler, hac merkezleri ve kutsallığa sahip diğer yerler inanç turizminin gerçekleştiği başlıca noktalar arasındadır. Aynı zamanda yaşayan dinlerin dışında kalan eski uygarlıklara ait dini merkezlere yapılan ziyaretler de inanç turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. İnanç turizminde genel olarak öne çıkan unsur, kutsal yerlere yönelik yapılan turizm hareketleridir ve inanç turizminde mevcut dini ve kültürel değerlerin korunması, tanıtılması ve turizme kazandırılması hedeflenmektedir (Değişgel, 2023: 124). İnanç turizminde ortak özellik, dini görevlerin yerine getirilmesi için kutsal alanların ziyareti ve farklı kültüre sahip insanların, dindaşların bir arada bulunmasıdır. (Güngör, 2018: 78; Harunoğulları, 2016: 186). Bu bakımdan inanç turizmini diğer turizm türlerinden ayıran belirli birtakım özellikler bulunmaktadır. Bunlar (Yılmaz, Erdinç ve Küçükali, 2013: 1402-1043):

1. Dini inanışların, inanç turizminin temelinde bulunması,
2. Destinasyonlarda dinsel öğelerin yer alması,
3. İnanç turizminin dini mahiyet taşımaksızın herkesi kapsayabilmesi,
4. Yılın tamamında inanç turizminin yapılabilmesi,
5. İnanç turizminin eğlence yönünün bulunmaması,
6. Manevi olarak tatmin olma hissinin diğer turizm türlerine daha belirgin olması,
7. İnanç turizmine katılma aşamasında ekonomik zorluk, ulaşım ve kültürel farklılıkların önemsenmemesi olarak sıralanabilir.

Wright (2007: 14) inanç turizmi bağlamında yapılan seyahatleri on iki bölüme ayırmaktadır. Bunlar; hac yolculuğu, misyonerlik seyahatleri, gemi yolculukları, boş zaman, konferans ve kongreler, destinasyonlar, inziva evleri, Hristiyan kampları, gönüllü seyahatler, öğrencilerin din eğitimi almak için yaptıkları seyahatler, aile olarak yapılan din seyahatleri ve aktiviteler.

Çok sayıda insanın ve hacının kutsal yerlere yaptıkları seyahat, beraberinde ekonomik, çevresel (Park, 2004: 2) ve sosyal etkiler getirmektedir. İnanç turizminin bir destinasyona yönelik ekonomik katkılarının başında söz konusu yöreye iktisadi kalkınmanın sağlanması bakımından çeşitli girdileri sağlaması gelmektedir. Geri kalmış bölgelerin gelişmesinde ve kalkınmasında işsizlik oranlarında azalmanın olması, yeni kaynaklar oluşturularak istihdam sağlanması, altyapı yatırımlarının bölgeye ulaştırılması, turistik yatırımların bölgeye çekilmesi söz

konusu girdilerin en önemli faydaları olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan yöre halkının geleneksel el sanatları ürünleri üretmesi, yöre gastronomisinin tanıtılma imkanına kavuşması ve bunlarının tanıtımının ile pazarlamasının yapılması da önemli faktörler arasındadır. Aynı zamanda markalaşma sürecinin de destinasyon için başlaması sağlanmaktadır (Sevinç ve Azgün, 2012: 19). Bir destinasyonun inanç turizmi bakımından çekiciliklerinin bulunması, söz konusu destinasyon için turizmin on iki aya yayılmasına, turizmin gelişmesine, turizm planlamasına ve politikasına, paket turların oluşturulmasına, rehberli turların düzenlenmesine, hediyelik eşya üreten mağazaların açılmasına, farklı iş kollarının oluşmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca inanç turizmi kapsamında turistlerin bir destinasyonda 8-14 kaldığı ve 1500 ila 3000 dolarlık harcama yaptığı bilinmektedir (Çiftçi ve Akova, 2016: 188). Ayrıca, bir destinasyondaki kutsal alanlara yönelik olarak koruma, restorasyon ve çevre düzenleme faaliyetleri de inanç turizmi sayesinde yapılmakta, böylece ziyaretçi sayısında da artış sağlanmaktadır (İrmas ve Michalko, 2013: 177). Son olarak inanç turizmi kapsamında turistler gittikleri destinasyondaki toplumla kültürel ve dini temas kurarak bir etkileşim de yaratmaktadırlar. Bu sayede, inanç turizmi merkezlerinin korunmasına ve gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar (Temizel ve Sartayeva, 2021: 2163).

Bir destinasyonun inanç turizmi çekicilikleri, bazı durumlarda entelektüel ve kültürel motivasyonlar sayesinde ziyaret edilse de bu çekiciliklerin ziyaret edilmesinin esas nedenlerini dini motivasyonlar oluşturmaktadır. Kutsal mekânları, dini bir öneme sahip kişileri ziyaret etme, dini görevleri yerine getirme ve hac ibadetini yapma gibi faaliyetler, inanç turizminin motivasyonunu oluşturmaktadır (Eray, Dalgın ve Çeken, 2015: 61; Civelek, 2020: 139). Diğer taraftan inanç turizmine katılan insanların birtakım beklentileri de bulunmaktadır. Onlar da tıpkı turistler gibi iyi bir konaklama imkanına sahip olmak, akşam yemeği yiyebilmek gibi konaklama işletmelerinin sunmuş olduğu imkanlardan yararlanmayı istemektedirler (Çiftçi ve Akova, 2016: 187). İnanç turizmi kişiye ruhsal bir rahatlama sağlamaktadır. Aynı zamanda inanç turizmine katılan turistler kültür, tarih ve dini miraslarını görerek bugünü nasıl etkilediğini görme fırsatı elde etmektedirler. Ayrıca dini seyahatler, insanların ruhsal, bedensel, zihinsel ve duygusal her alanına dokunmaktadır. İnsanları inanç turizmine yönelten nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Güzel, 2010: 90-91):

1. Kutsal mekânların ziyaretinden duyulan manevi haz,
2. İnsanların dindaşları ve din mensuplarıyla tanışma ve konuşma arzusu,
3. Dini vazifelerin yerine getirilme isteği,
4. Günahlardan kurtulma ve Tanrı'ya yakın olma isteği,
5. Kendi dinleri ile birlikte diğer dinlere ait kutsal merkezleri görme talebi olarak ifade edilebilir.

Türkiye'nin inanç turizmi açısından değerlendirilmesi yapıldığında, Anadolu coğrafyası Hristiyanlığın ilk dönemlerinde birçok havariye ve dini şahsiyetlere ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda Hristiyanlığın Anadolu'dan yayılması, Efes, İznik, Şanlıurfa ve Antakya gibi önemli merkezlere ev sahipliği yapması Türkiye'yi inanç turizmi açısından önemli bir merkez yapmaktadır. Kısacası Anadolu toprakları, Hristiyanlık açısından bir açık hava müzesi olarak adlandırılabilir (Kökşen, 2020: 75; Ön

er ve Cansu, 2019: 87; Harunoğulları, 2016: 187). Hristiyanlık, tıpkı Batı Anadolu, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde yayılma ve örgütlenme gösterdiği gibi Doğu Anadolu'da da yayılma ve örgütlenme göstermiştir. Bu bağlamda, Hristiyanlığın Doğu Anadolu'daki en önemli merkezlerinden birisi de Van şehridir.

Van bölgesi, tarihi kayıtlara göre ilk kez Urartu uygarlığı ile anılmaya başlamıştır. Van kalesinin güneyinde bulunan Tilkitepe Höyüğü'nde yapılan kazılar neticesinde bölgenin tarihi M. Ö. 5000 yılına kadar gitmektedir. M. Ö. 2000'li yıllarda bölgeye Hurriler hâkim olmakla birlikte, sınırları Karadeniz'e kadar uzanmaktadır. M.Ö. 13. Yüzyılda Hurriler zayıflamaya başlamış ve bunun sonucu olarak yerel beylikler güç kazanmaya ve bağımsızlıklarını elde etmeye başlamıştır. Bu yerel beyliklerden birisi de Urartulardır. Bu dönemde, Tuşba, devletin merkezi konumundadır. M.Ö. 13 ila 7. Yüzyıl arası bölgede hakimiyetini sürdüren Urartular, Kimmer/İskitler tarafından yıkılmış ve bölgede M.Ö. 6. Yüzyılda Medler ve Persler tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde, Ermenilerin Van bölgesine yerleştiği bilinmektedir M. Ö. 331 yılında Büyük İskender'in Pers seferi ile şehir Makedonya imparatorluğuna bağlanmıştır. M.Ö. 190 yılında bölgeye Roma İmparatorluğu hâkim olmuş, M.Ö. 95-54 yılları arasında bölgedeki Ermeni aşiretleri bir araya gelerek bir derebeylik kurmuşlardır. Pontus kralı Mithridates'in de damadı olan Tigran önderliğinde kurulan derebeylik varlığını Orta çağa kadar sürdürmüştür. 638 yılında Hz. Ömer komutasındaki İslam orduları bölgeyi fethetmiş, bu dönem Emevi ve Abbasiler tarafından devam ettirilmiştir. Bu dönemde, Perslerden beri yaşamış olan Ermeniler kısa bir süreliğine de olsa yarı bağımsız bir krallık kurmuşlardır. 885 yılına gelindiğinde Ermeniler Bagrat

hanedanından Aşot, Abbasi ve Bizans imparatorlukları tarafından Ermeni kralı olarak tanınmış, Ermeni prenslikleri kendisine bağlanmıştır. Aynı dönemde ise Van ve çevresi Vaspurakan olarak tanımlanmış, bölge ise Ardzuruni Hanedanlığı yönetimine geçmiş, söz konusu hanedanlık 908-1021 yıllarında Gevaş (Vastan) merkezli bir krallık olup Orta çağ boyunca varlığını sürdürmüştür (Baş, vd, 2023: 10-11).

Ermenilerin ilk dini inanışlarına yönelik bilgiler, kaynak yetersizliği, dağınık bir coğrafyaya yayılmaları, müstakil bir devletlerinin olmaması ve Ermeni alfabesinin Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra oluşmasından dolayı sınırlıdır. Ancak, her toplumun olduğu gibi Ermenilerin de ilk başlarda çok Tanrılı bir inanca sahip oldukları ve böylece milli bir din oluşturdukları söylenebilir. Buldukları coğrafyanın İran'a yakın hatta komşu olması nedeniyle Zerdüştlükten etkilenen Ermeniler, Büyük İskender'in Pers zaferinden sonra kendi inançlarına birtakım Helenistik unsurlar eklemişlerdir. Ayrıca ilk dönem Ermeni inanışlarında Hint kökenli Tanrı Vahak, Sümer-Akad kökenli Tanrılar ve Suriye-Fenike kökenli Tanrı Barsamin de bulunmaktadır. Böylelikle Hristiyanlığın kabulüne kadar Ermeniler birçok inançtan etkilenerek karmaşık yapıda bir inanca sahip olmuşlardır (Küçük, 2015: 17-36).

Ermeni inanışına göre havarilerden Taddeus ve Bartelemus, İsa peygamberin vaadini yerine getirmek amacıyla Ermenilerin de yaşmış oldukları bölgeye gelmiş ve Hristiyanlığı yayma faaliyetleri yürütmüşlerdir. Ancak, yapmış oldukları faaliyet sırasında öldürülmüşlerdir. Bu olay, Hristiyanlığın Ermeniler arasında ilk olarak M. S. I. Yüzyılda Taddeus ve Bartelemus tarafından başlatıldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu iki havari, Hristiyanlığın ilk tebliğcileri hem de Ermenistan'ın ilk aydınlatıcıları olarak Ermeniler tarafından kabul edilmektedir. Ermeni kaynakları, Ermenilerin Hristiyanlığı benimseme sürecinin başlangıcı olarak Roma İmparatoru Tiberius döneminde Urfa (Edesse) kralı olan Abgar'ın hastalığını göstermektedir. Kral Abgar, cüzzam hastalığına yakalanmış ve İsa adındaki birinin bu hastalığı tedavi ettiğini, iyileştirdiğini duymuştur. Kendi adamlarından birisi olan Anan ile İsa peygambere mektup göndermiş, İsa peygamberin “Tanrı'nın oğlu” olabildiğine inandığını belirtmiş, bulunduğu yere gelerek kendisini tedavi etmesini istemiş ve kendisini Yahudilerden koruyabileceğini yazmıştır. İsa peygamber ise cevabında, onu iyileştirmek için gelmesinin mümkün olmadığını, ona verilmiş bir görevin olduğunu ancak Abgar'ı iyileştirmek ve oralarda Hristiyanlığın yayılması için havarilerden birisini göndereceğini bildirmiştir. İsa peygamber, mektubu ve yüzünü sildiği mendili Kral Abgar'a göndermesi için bir havarisine vermiştir. Kral Abgar'a gönderilen mendil, kendisini iyileştirmiş ve Abgar Hristiyanlığı benimsemiştir. Bu sayede Ermeniler de Hristiyanlıkla tanışmıştır. Ancak, Hristiyanlık tarihi süreç içerisinde Ermeniler arasında önemini yitirmiş ancak Krikor'un ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kayseri'de dini eğitim alan Krikor, bu süre zarfında Ermeni kralı Khosrov'un oğlu olan Tirdat ile yakın ilişki kurmuştur. Tirdat'ın pagan gelenekleriyle yetişmesi, Krikor'un ise Hristiyan olmasından dolayı bir zıtlık meydana gelmiş, kral Tirdat Hristiyanlık propagandası yaptığı gerekçesiyle bir kuyuya atıp, aç ve susuz bırakmıştır. Bu dönem, Roma imparatorluğu'nun aynı zamanda Hristiyanlara baskı uyguladığı ve işkence ettiği dönemdir. İşkenceye uğrayanların arasında “Bakire Topluluğu” da vardır ve bu topluluk Kral Tirdat'a sığınmıştır. Kral Tirdat, bu topluluğun arasından Azize Hripsime'ye aşık olmuş ve onunla evlenmek istemiş ancak azize bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Kral Tirdat, onu ve beraberindeki topluluğu öldürtmüştür. Yaptığı bu işten sonra Kral Tirdat, hastalanmış ve hiçbir doktor kendisine şifa bulamamıştır. Kral Tirdat, uyuduğu bir gecede rüyasında kız kardeşinin Krikor'dan abisini iyileştirmesini, ondan abisi iyileştirmesi istediğini görmüştür. Kral Tirdat, Krikor'un kuyudan çıkarılmasını emretmiş, Krikor da kralın kız kardeşinin isteği üzerine Tirdat'ı iyileştirmiştir. Bu olay karşısında, Tirdat 301 yılında Hristiyanlığı seçmiş ve tüm Ermenilerin resmi dininin Hristiyan olduğunu açıklamıştır. Böylece Ermeniler, Hristiyanlığı kabul eden ilk millet ve devlet olma özelliğine sahip olmuşlardır. Ayrıca, Krikor'a saygılarını göstermek, İncil ile milletlerini aydınlattığı için ona aydınlatıcı anlamına gelen Lusareviç adını vermişlerdir. Krikor daha sonra Anadolu'ya dönerek birtakım faaliyetlerde bulunduktan sonra tekrar Ermenilerin yaşamış olduğu bölgeye gelmiş, soylu kesim ve halkı vaftiz etmiştir. Krikor, bu süreçte bir vizyon görmüş ve bu vizyonda ona İsa peygamber yere inerek Hripsime onuruna ona kiliseyi inşa edeceği yeri göstermiştir. Krikor, Kral Tirdat'ın yardımını alarak Santamed tapınağını yıkarak kiliseyi inşa etmiş ve ilk Ermeni kilisesinin temeli böylece atılmıştır. Ermenilerin ilk kilisesi olan bu yere “Tanrı'nın oğlu Hz. İsa'nın indiği tek yer” anlamına gelen Eçmiyadzin adı verilmiştir. Ermenilere göre, İsa peygamber Eçmiyadzin'e inerek Ermeni kilisesini kurmuştur ve bu özellik, Ermeni kilisesini diğer kiliselerden ayırmaktadır. Eçmiyadzin, Ermenilerin en önemli ve dini yerleri olarak kabul edilmektedir. Fakat, Ermenilerin dini merkezi, tarih boyunca çeşitli nedenlerden dolayı sürekli değişmiştir. 484 yılında Divin'e, 931 yılında Ahtamar'a, 947 yılında Argina'ya , 992 yılında Ani'ye ve buradan da 1147 yılında ise Rumkale'ye taşınmıştır. 1293 yılına Sis merkez olmuş, 1441 yılında merkez, tekrar Eçmiyadzin'e taşınmıştır. Tarihi süreç içerisinde üç merkez ortaya çıkmıştır. Bunlar,

Eçmiyadzin, Sis ve Ahtamar Katoğikosluklarıdır. Ayrıca, Krikor'un ismi Batı dillerinde Gregoir olup, Ermeni kiliselerine Gregoryen Ermeni Kiliseleri denmektedir (Küçük, 2009: 15-21).

Gregoryen kiliselerini, diğer Hristiyan kiliselerinden ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır. Bunlar (Küçük vd, 2014: 451-453; Özmenli, 2008: 46):

1. Gregoryen kilisesi milli bir niteliğe sahiptir,
2. Ruhani önder, "milletin temsilcisi" anlamına gelen Katoğikos olarak adlandırılır,
3. Eçmiyadzindeki kilise, Gregoryen Hristiyanlığının merkezi konumundadır ve bundan dolayı Papa'nın Hristiyan dünyasındaki liderliğini dogma olarak kabul etmez,
4. Eçmiyadzin birinci derecedeki Katoğikosluk, Beyrut ikinci derecedeki Katoğikosluk durumundadır. İstanbul ve Kudüs'te patrikler de bulunmaktadır,
5. Gregoryen kiliseleri, ilk üç konsilde alınan kararları kabul etmektedir,
6. Gregoryen kilisesi monofizittir,
7. İkonlar, Ermeniler tarafından eski putperest adeti sayılmaktadır ve bundan dolayı evlerinde herhangi bir kutsal şey bulundurmazlar,
8. Ermeni kilisesinde hayvan kurbanı bulunmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve araştırma modeli olarak olgubilim (fenomenoloji) tercih edilmiştir. Olgubilim, araştırmacının farkında olduğu ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmadığı olgulara odaklanmaktadır. Araştırmacılara tamamen yabancı olmayan ancak tam anlamı kavranamayan olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim, uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69). Bu bağlamda araştırmada cevap aranacak problemler aşağıda yer almaktadır:

1. Van, tarihi bir geçmişe ve turistik potansiyellere sahip olmasına rağmen, inanç turizmi açısından neden öne çıkamamaktadır?
2. Van'ın Gregoryen Hristiyanlar açısından önemli yapılara sahip olduğu göz önüne alındığında inanç turizmi kapsamında hangi destinasyonlar ziyaret edilecek yerler arasında yer almalıdır?

Evren ve Örneklem

Olgubilim (Fenomenoloji) araştırmalarını oluşturan veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve söz konusu olguyu yansıtabilecek bireyler veya gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 71). Araştırmanın evrenini turizm sektörünün önemli paydaşlarından olan Van'da yaşayan profesyonel turist rehberleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı Nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan Homojen (Benzeşik) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Van'da yaşayan profesyonel turist rehberleri Şanlıurfa Rehberler Odası (ŞURO)'ya kayıtlıdır. Araştırmayı yürüten kişinin de profesyonel turist rehberi olması nedeniyle araştırma evreninde yer alan kişilere ulaşılması konusunda herhangi bir zorluk yaşanmamıştır. Diğer taraftan araştırmada bazı geçerlilik stratejilerine de yer verilmiştir. Bu stratejiler şunlardır (Creswell, 2019: 191):

1. Detaylı açıklama: Bu çalışmada araştırma süreci ile ilgili hem detaylı bilgiler verilmiş hem de elde edilen kodlamaların ayrıntılı olmasına özen gösterilerek sonuçların daha gerçekçi olması sağlanmaya çalışılmıştır.
2. Alanda uzun zaman geçirilmesi: Araştırmaya konu olan olgu, araştırmacı tarafından uzun süre gözlemlenmiştir. Bu gözlemler aynı zamanda araştırmacının çıkış noktasını da oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Olgubilim veya Fenomenoloji araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 71). Türnüklü (2000: 544) görüşmeyi, "araştırmacı ile araştırmanın öznesi konumunda yer alan kişi ile arasında geçen kontrollü ve amaçlı sözel iletişim biçimi" olarak tanımlamaktadır. Çalışmaya ilişkin veriler yarı yapılandırılmış soru formuyla araştırma evrenini oluşturan profesyonel turist rehberleriyle yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Katılımcılara yönelik soruların oluşturulmasında ilgili literatürden (Akyüz, 2020;

Temizel ve Sartayeva, 2021; Öztürk, 2022; Şenel, 2022) yararlanılmıştır. Bu bağlamda katılımcılara aşağıda yer alan sorular yöneltilmiştir:

1. Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi açısından önemine yönelik düşünceleriniz nedir?
2. Hristiyanlık temelinde Van'ın inanç turizmi potansiyelini hakkında ne düşünüyorsunuz?
3. Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi bakımından hedef pazarı hangi ülke veya ülkeler olabilir?
4. Van'daki Hristiyanlık temelinde inanç turizminin gelişmesindeki engeller nelerdir?
5. Van'ın inanç turizmi bakımından tanıtımında ve markalaşmasında neler yapılmalıdır?
6. Van için Hristiyanlık temelinde inanç turizmi rotası ne olmalıdır?

Verilerin Analizi

Çalışmaya yönelik elde edilen verilen analizinde bilgisayar destekli herhangi bir programdan yararlanılmamıştır. Araştırmaya yönelik veriler 23/03/2024- 12/04/2024 tarihleri arasında Van'da yaşayan ve araştırmaya katılmayı kabul eden profesyonel turist rehberlerinden elde edilmiştir. Araştırmaya katılan profesyonel turist rehberlerinin rızası alınarak ses kayıtları alınmış, söz konusu kayıtlar deşifre edilerek betimsel analize tabi tutulmuştur. Diğer taraftan ise bazı katılımcılardan iş yoğunluğu nedeniyle yazılı cevap alınmıştır. Görüşme boyunca, katılımcıların verdikleri cevaplardan konunun dışına çıkmadıkları tespit edilmiş ve sorulara ekleme yapılmamıştır. Verilerin analizinde katılımcıların verdikleri cevaplar ayıklanmıştır. Bu işlemde sonra, katılımcılardan alınan cevaplar, betimsel analize tabi tutularak temalandırılmıştır. Araştırma süresi boyunca bilgisayar destekli herhangi bir analiz programında yararlanılmamıştır.

Çalışmaya yönelik etik kurul izni, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı'ndan 22/03/2024 tarihinde alınmıştır.

Bulgular

Van'da Yaşayan Profesyonel Turist Rehberlerine Yönelik Demografik Bilgiler

Araştırma kapsamında öncelikli olarak Van'da yaşayan profesyonel turist rehberlerine yönelik demografik bilgiler verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %40'ı kadın, %60'ı erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 37,9 çıkmış olup bu açıdan dengeli bir dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılan profesyonel turist rehberlerinin eğitim durumlarına bakıldığında ağırlıklı olarak lisans daha sonra ön lisans ve son olarak ise yüksek lisans olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim durumlarının oranları sırasıyla %50 lisans, %30 ön lisans, %20 yüksek lisans olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların ruhsatname türü ağırlık olarak ülkesel %90 olup, tek bir katılımcının %10 ruhsatname türü bölgeseldir. Katılımcılar, aktif bir şekilde profesyonel turist rehberi olarak çalışmakta ve çalışma dilleri İngilizcedir. Katılımcıların ortalama çalışma yılı 13,5 yıl olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo Demografik Durumları

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Ruhsatname Türü	Çalışma Durumu	Çalışma Dili	Çalışma Süresi
R1	Kadın	43	Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	18 sene
R2	Erkek	37	Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	17 sene
R3	Kadın	38	Yüksek Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	14 sene
R4	Kadın	34	Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	2 sene
R5	Erkek	38	Yüksek Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	14 sene
R6	Erkek	36	Ön Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	16 sene
R7	Kadın	35	Yüksek Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	15 sene
R8	Erkek	45	Ön Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	19 sene
R9	Erkek	27	Ön Lisans	Bölgesel	Aktif	İngilizce	10 ay
R10	Erkek	48	Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	16 sene
R11	Erkek	36	Lisans	Ülkesel	Aktif	İngilizce	18 sene

Araştırma kapsamında katılımcılara ilk araştırma sorusu olan “Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi açısından önemine yönelik düşünceleriniz nedir?” yöneltmiş ve cevaplar kapsamında ilk tema Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi algısı olmuş, bu tema altında ise üç kategori oluşmuştur.

Tablo 2. Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi algısına yönelik katılımcı görüşleri

Tema	Kategori	Alt-kategori
Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi algısı	Dini	Pek çok Hristiyan kavmin yerleşkesi, Hristiyan geçmişe sahip, devlet ve millet olarak Hristiyanlığın kabul edildiği topraklar, Aziz Barthalemous’un mezarının olduğuna inanılan topraklar, iki havarinin geldiği bölge
	Tarihi	Vasurakan krallığına yurt olmuş topraklar, Ermeniler özelinde kutsal kent, çatışma alanı
	Mimari	Ermeni yapılarının yoğunlukta olduğu kent, dünyada ilk kilise mimarisinin ortaya çıktığı bölge.

Dini:

R2, Erkek, 37:

Dünya’da hem devlet hem millet olarak Hristiyanlığı kabul eden Ermeniler için..... en önemli yerlerden biri olması

Tarihi:

R3, Kadın, 38:

Van, Vasurakan krallığına yurt olması sebebiyle..... inanç turizmi açısından kentin çekiciliğine artı bir değer kattığını düşünmekteyim.

Mimari:

R7, Kadın, 35:

Van destinasyonu, Ermeni yapılarının yoğunlukta olduğu bir kent olması sebebiyle oldukça önemli bir inanç merkezidir.

Araştırmanın ikinci sorusuna verilen cevaplardan elde edilen tema, “Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi potansiyelini oluşturan unsurlar” olmuştur. Bu kapsamda aşağıdaki soruya yanıt aranmıştır:

S2: Hristiyanlık temelinde Van’ın inanç turizmi potansiyelini hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bu soruya verilen cevaplardan iki tane kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler; tarihi geçmiş ve mimari çeşitlilik olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi potansiyelini oluşturan unsurlara yönelik görüşler

Tema	Kategori	Alt-kategori
Van’ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi potansiyelini oluşturan unsurlar	Tarihi geçmiş	Kadim geçmişe sahip olması, soylu bir aileye ev sahipliği yapması
	Mimari çeşitlilik	Kilise, manastır, şapel yapılarına sahip, önemli dini eserlerin bulunması, Van Gölü koylarında önemli inanç merkezlerine sahip, Van Gölü’ndeki adalarda yapıların olması, keşfedilmemiş dini yapıların olması
	Dini geçmiş	Hristiyan halkı içinde barındırması, havarileri ve azizleri ağırlaması.

Tarihi geçmiş:

R1, Kadın, 43:

M.Ö IV. yüzyıla dayanan bu kadim geçmişle, bölgemizde Hristiyan inancının ne kadar eskiye dayandığını anlayabiliriz.

Mimari çeşitlilik:

R5, Erkek, 38:

Van'ın inanç turizmini Hristiyanlık bağlamında ele aldığımızda, bünyesinde barındırdığı..... onlarca dini eserin olması Van'a yüksek bir potansiyel kazandırmıştır.

Dini geçmiş:

R2, Erkek, 37:

Van'ın geçmişte Hristiyan bir halkı içinde barındırdığı için yüksek potansiyele sahip....

Araştırma kapsamında katılımcılara yönelik olarak Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi için hedef pazarının hangi ülke veya ülkeler olabileceği yöneltmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki soruya yanıt aranmıştır:

S3: Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi bakımından hedef pazarı hangi ülke veya ülkeler olabilir?

Katılımcılardan elde edilen cevaplardan hedef pazar teması oluşturulmuş ve bu temayı da 2 kategori meydana getirmiştir. Bu kategoriler; coğrafi yakınlık ve coğrafi uzaklıktır.

Tablo 4. Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi bakımından hedef pazarına yönelik katılımcı görüşleri

Tema	Kategori	Alt-kategori
Hedef Pazar	Coğrafi yakınlık	İran, Gürcistan, Ermenistan
	Coğrafi uzaklık	ABD, Rusya, Avrupa ülkeleri ve bu ülkede yaşayan diaspora Ermenileri

Coğrafi yakınlık:

R5, Erkek, 38:

....komşumuz olan İran, Ermenistan, Gürcistan olmak üzere.....

Coğrafi uzaklık:

R9, Erkek, 27:

...Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan diaspora Ermenileri olabilir...

Çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen dördüncü sorudan elde edilen tema Van'da İnanç turizmine yönelik engeller olmuştur. Bu kapsamda katılımcılara aşağıdaki soru yöneltilmiştir:

S4: Van'daki Hristiyanlık temelinde inanç turizminin gelişmesindeki engeller nelerdir?

Katılımcılardan elde edilen cevaplardan 11 tane kategori oluşmuştur. Bunlar; ekonomik, siyasi, kültürel, dil, dini, güvenlik, yerel halk, bürokrasi, organizasyon, altyapı ve üstyapıdır.

Tablo 5. Van'daki Hristiyanlık temelinde inanç turizminin gelişmesindeki engellere yönelik görüşler

Tema	Kategori	Alt-kategori
İnanç turizmine yönelik engeller	Ekonomik	Müze ve ören yerlerine yapılan yüksek zam, Van'ın gelirinin turizme dayanmaması
	Siyasi	1915 olaylar, politik olaylar, politik görüş, geçmişte yaşanan olaylar
	Kültürel	Kültürel bağlılık, Hristiyanlık tarihine bakış açısı
	Dil	Dil temelli gelişen sahiplenme tavrı
	Dini	Din temelinde benimseme, yılda bir defa ayin düzenlenmesi

Güvenlik	Geçmişteki terör olayları, iç çatışmalar
Yerel halk	Turizm bilincine sahip olamama, kırsal kesimin defnecilik
Bürokrasi	Yöneticilerin turizm bilincine sahip olamamaları, yerel yönetimlerin ilgisizliği
Organizasyon	Özel sektörde yer alan turizmcilerin resmi mecralarda yer almaması, turizm konusunda tek çatı altında toplanamama
Altyapı	Ulaşım yollarının yapılamaması ve düzeltilmemesi
Üstyapı	Dini yapıların restore edilememesi

Ekonomik:

R1, Kadın, 43:

.....müze ve ören yerlerinin giriş ücretlerine yapılan yüksek zamlar ....

Siyasi:

R2, Erkek, 37:

....bölgede geçmiş kötü bir izle durmaktadır, 1915 olayları ....

Kültürel:

R8, Erkek, 45:

.....bölge halkının Hristiyanlık tarihine kötü bir bakış açısı ....

Dil:

R3, Kadın, 38:

....dil temelli gelişen sahiplenme tavrı ....

Din:

R4, Kadın, 34:

....yilda bir defa yapılan ayinler ...

Güvenlik:

R6, Erkek, 36:

....geçmişte terör olsun, çatışmalar olsun, siyasi olaylar olsun dışardan gelen insanlar ister istemez tedirgin oluyor.

Yerel halk:

R5, Erkek, 38:

.... Yerel halkın turizm bilincinin yetersiz olması .... gibi engellerden söz edilebilir.

Bürokrasi:

R10, Erkek, 48:

....yerel yönetimlerin uhdesinde olan yerlerin düzenlenmesi gerekiyor ....

Organizasyon:

R6, Erkek, 36:

...konu Van ve turizm olunca bir çatı altında toplanma becerisi yok...

Altyapı:

R10, Erkek, 48:

... dünya kadar manastır kalıntıları, kilise kalıntıları var ama oryaya giden yol yok, ulaşım yok, gözle görülebilir yerde yol üstünde kiliseler var ama oryaya erişim yok.

Üstyapı:

R7, Kadın, 35:

Uygun restorasyonla dini yapılar turizme açılmalı.....

Çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen beşinci sorudan elde edilen tema tanıtım ve markalaşma olmuştur. Buna göre katılımcılara aşağıdaki soru yöneltilmiştir:

S5: Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi bakımından tanıtımında ve markalaşmasında neler yapılmalıdır?

Katılımcılardan elde edilen cevaplara göre 10 tane kategori oluşmuştur. Bu kategoriler; ekonomik, pazarlama, yönetim, sınır kapısı, rota oluşturma, peyzaj, restorasyon, gece turu, imaj, politikadır.

Tablo 6. Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi bakımından tanıtımına ve markalaşmasına yönelik görüşler

Tema	Kategori	Alt-kategori
Tanıtım ve Markalaşma	Ekonomik	Tanıtım ve pazarlamaya bütçe ayrılması, teşvik ve yatırımların bölgeye aktarılması
	Pazarlama	Yurtdışı fuarlara katılma, söylem birliği, sosyal medya kullanımı, kent kimliği oluşturma, reklam, afiş ve duyuru yapılması, basın kaynağının kullanılması
	Yönetim	Bölge turizmine hâkim, liyakat sahibi insanların çalışmalarda yer alması
	Sınır kapısı	Ermenistan ile olan sınır kapısının açılması
	Rota oluşturma	Çekicilik arz eden somut varlıklara yönelik turistik rotalar meydana getirme
	Peyzaj	Kilise yapılarının etrafının düzenlenmesi
	Restorasyon	Kiliselerin tekrar ayağa kaldırılması
	Gece turu	Akdamar adasının gece turlarına açılması
	İmaj	Güvenli destinasyon konumlandırması
	Politika	Turizm politikalarının evrensel bakış açısıyla geliştirilmesi.

Ekonomik:

R1, Kadın, 38:

... tanıtım ve pazarlamaya bütçe ayrılmalı.

Pazarlama:

R4, Kadın, 34:

.... Akdamar adasına daha fazla turistin gelmesini sağlamak için reklamlar, afişler ve duyurular hazırlanmalı

Yönetim:

R1, Kadın, 43:

...bölge turizmine hakim, liyakatli kişilerin çalışmalarda yer alması ... faydalı olacaktır.

Sınır kapısı:

R2, Erkek, 37:

... en azından Ermenistan'la olan sınır kapısı açılmalı.

Rota oluşturma:

R7, Kadın, 35:

Çekicilik arz eden somut varlıklara ilişkin turistik rotalar çizilmelidir.

Peyzaj:

R8, Erkek, 45:

Kiliselerin etrafının düzenlenmesi lazım.

Restorasyon:

R8, Erkek, 45:

Kiliselerin çok iyi bir ekip kurularak ayağa kaldırılması lazım.

Gece turu:

R8, Erkek, 45:

Akdamar adasını gece turlarına açmak.... bu sayede yol kat edilebilir.

İmaj:

R6, Erkek, 36:

..... Van'ın güvenli bir yer olduğunu tanıtımda vurgulamak gerekir.

Politika:

R3, Kadın, 38

Daha evrensel bir bakış açısıyla turizm politikalarının geliştirilmesi bu duruma katkı sağlayacaktır.

Katılımcılara yöneltilen 6. Soru ise Hristiyanlık temelinde bir inanç turizmi rotasının oluşturulmasına yöneliktir. Bu bağlamda aşağıda yer alan soru, katılımcılara yöneltilmiştir:

S6: Van için Hristiyanlık temelinde inanç turizmi rotası ne olmalıdır?

Katılımcılardan elde edilen cevaplara göre Hristiyanlık temelinde inanç turizmi rotası için aşağıdaki yapılar önerilmiştir:

Aziz Barthalemous Kilisesi – Başkale

Soratir (Yanal) Kilisesi – Başkale

Altınsaç Kilisesi – Gevaş

Yedi Kilise (Varagavank) – Van Merkez

Giduts (Ktouts) Manastırı – Çarpanak Adası

Lim Manastırı – Adır Adası

Kutsal Haç Kilisesi – Akdamar Adası

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi potansiyeline ve bu kapsamda oluşturulacak bir güzergahta hangi turistik değerlerin yer alacağına yönelik görüşler değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın Van'da inanç turizmi konusuyla ilgilenen kamu ve özel sektör temsilcilerine yönelik olarak yol göstermesi, bir fikir vermesi veya farkındalık oluşturması beklenmektedir. İnsanların hayatında din kavramının etkisinin artması göz önüne alındığında alternatif turizm türlerinden olan inanç turizminin önemi artmaktadır. Farklı dinlere inanan insanların kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etmeleri gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gerekliliğin farkında olan turizm pazarlamacıları destinasyonlardaki inanç turizmi değerlerine yönelik olarak tanıtım faaliyetlerine başlamaktadır (Gürbüz ve Aydın, 2018, s. 540).

Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi algısına yönelik görüşler değerlendirildiğinde Van'ın, Urartular başta olmak üzere birçok uygarlığa ve Ermeni topluluğuna, dinine ev sahipliği yaptığı dolayısıyla dini mimari açıdan zengin bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Van'ın inanç turizmi potansiyelini oluşturan unsurlar arasında Van'ın tarihi bir geçmişe sahip olması, kilise, manastır ve şapel gibi mimari değerlere bünyesinde barındırdığı ve Hristiyan havarilerin (Aziz Barthalemeus ve Aziz Tadeus) bölgeye gelmesi sıralanabilir.

Van'ın Hristiyanlık temelinde sahip olduğu inanç turizmi değerlerinin hedef pazarı olarak coğrafi bakımdan yakın ülkelerin İran, Gürcistan, Ermenistan ve Avrupa pazarı ile dünyanın çeşitli bölgelerine ve devletlerine yayılmış Ermeni diasporasının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, Van'ın geçmişte Gregoryen Hristiyanlığa ev sahipliği yapan bölgede yer alması gibi bir durum da göz önüne alındığında hedef Pazar olarak belirlenen ülkelerin gerçekçi bir bakış açısıyla belirlendiği anlaşılmaktadır.

Van'ın inanç turizmi konusunda gelişmesine yönelik engeller olarak 11 unsur tespit edilmiştir. Bu unsurlar; ekonomik, siyasi, kültürel, dil, dini, güvenlik, yerel halk, bürokrasi, organizasyon, altyapı ve üstyapıdır. Altyapı ve üstyapı yatırımlarının kamu sektörü tarafından tamamlanamadığı, yerel halkın turizm konusunda bir bilince sahip olmadığı, yerel yönetimlerin turizm konusunda ilgisiz kaldıkları, turizm sektörü temsilcilerinin resmi platformlarda temsil edilemediği gibi hususların bulunduğu anlaşılmıştır.

Van'ın inanç turizmi anlamında tanıtım ve markalaşması için tanıtım ve pazarlamaya yeterli bütçenin ayrılması, sosyal medyanın daha aktif kullanılması, Ermenistan ile olan sınır kapısının açılması, çekicilik arz ettiği düşünülen turistik değerlere yönelik olarak rotaların çizilmesi, kiliselerin etrafının uygun peyzaj ile düzenlenmesi, Akdamar adasının gece turlarına açılması ve bölgenin terörden arındırılıp güvenli hale getirildiğine yönelik imaj çalışmalarının yapılması gerektiği ve turizm politikalarının daha evrensel bir bakış açısıyla yapılması gerektiği konuları ortaya çıkmıştır.

Tiken, Sürme ve Sevim (2023) tarafından yapılan çalışmada, Gaziantep ili için inanç turizmi rotası ile, turizm personeli, turizm işletmeleri, turistler, yerel halk, profesyonel turist rehberleri, seyahat acentelerinin daha fazla yararlanacağını ve aynı zamanda Gaziantep ilinin de bu rotadan faydalanıcı rolünde olacağını tespit etmiştir. Benzer bir sonuç Van için de geçerli olabilir. Van'ın Hristiyanlık temelinde inanç turizmi rotasının oluşturulması sayesinde Van'da geceleme sayısının artacağı, daha fazla turist gelebileceği, bölgenin ve yörelerin ekonomik bakımdan kalkınmasının da sağlanabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, inanç turizmi için olası bir rota hazırlandığında inanç merkezleri arasındaki mesafenin uzak olması nedeniyle 2 günlük bir rota oluşturulabileceği anlaşılmaktadır. Rota oluşturulurken bölgeye Hristiyanlığın gelişi, Vaspurakan kraliyet mezarlığına ev sahipliği yapan inanç merkezi, mimari açıdan en eski örneklerden başlanıp en sıra dışı olana doğru bir sıralama izlenmiştir. Bu sıralamanın yapılmasında da Van'da faaliyet gösteren profesyonel turist rehberlerinin de onayı alınmıştır. Buna göre Van için bir inanç turizmi rotası aşağıdaki gibidir:

1. Gün:

Van Merkez

Aziz Bartholomeus Kilisesi – Başkale

Soradir (Yanal Kilisesi – Başkale

Yedi Kilise – Bakraçlı Köyü

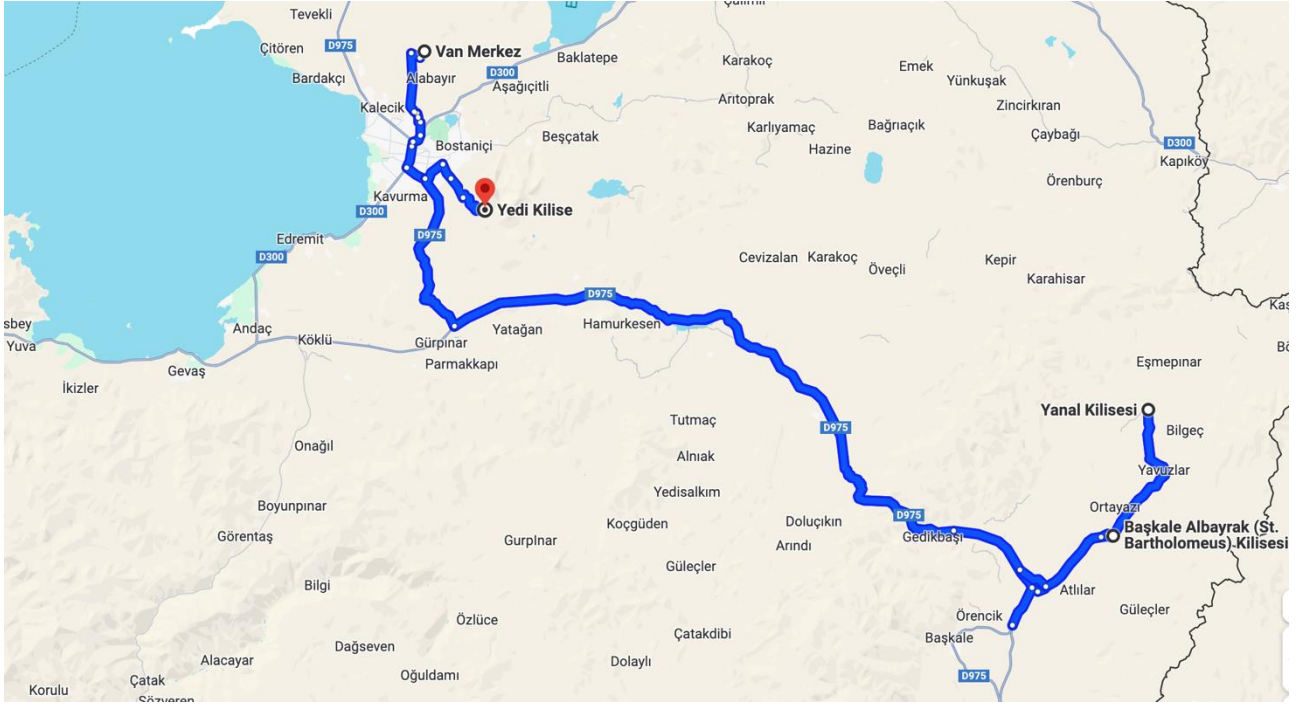
Bu rotada ilk hareket noktası şehir merkezidir. Şehir merkezinden alınan grup ilk olarak Van'ın Başkale ilçesindeki Aziz Bartholomeus'un Kilisesi'ne ziyaret gerçekleştirecektir. Bu kilisenin seçilmesinin nedeni Aziz Bartholomeus, Hristiyanlık inancını Van'a tedvin etmek için gelen ilk azizlerden olmasıdır. Daha sonra ise Vaspurakan krallığının aile mezarlığının bulunduğu Soradir (Yanal) kilisesi ziyaret edilecek ve son olarak ise Van'ın Bakraçlı köyünde bulunan Yedi Kilise ziyaret edilere turun ilk günü tamamlanmış olacaktır. Bu rotanın gidiş-dönüş toplam mesafesi 316,9 km tam rakamla 317 km olarak ve rotanın sadece ulaşım için 5 saat 16 dakika sürdüğü tespit edilmiştir. Söz konusu rotaya ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Van İnanç Turizmi Rotası 1. Gün

Hareket Noktası	Variş Noktası	Mesafe	Ulaşım süresi
Van Merkez	Aziz Bortholomeus Kilisesi (Başkale)	137 km.	2 saat

Aziz Bortholomeus Kilisesi (Başkale)	Soradir (Yanal) Kilisesi- Başkale	16,9 km	20 dk.
Soradir (Yanal) Kilisesi- Başkale	Yedi Kilise – Bakračlı Köyü	139 km.	2 saat 10 dk.
Yedi Kilisesi – Bakračlı Köyü	Van Merkez	24 km.	40 dk.

Şekil 1. Van İnanç Turizmi Rotası 1. Gün

2. gün:

Van Merkez

Adır Adası Lim Manastırı- Yaylıkaya

Çarpanak Adası Giduts Manastırı – Çitören Köyü

Altınsaç Kilisesi – Gevaş

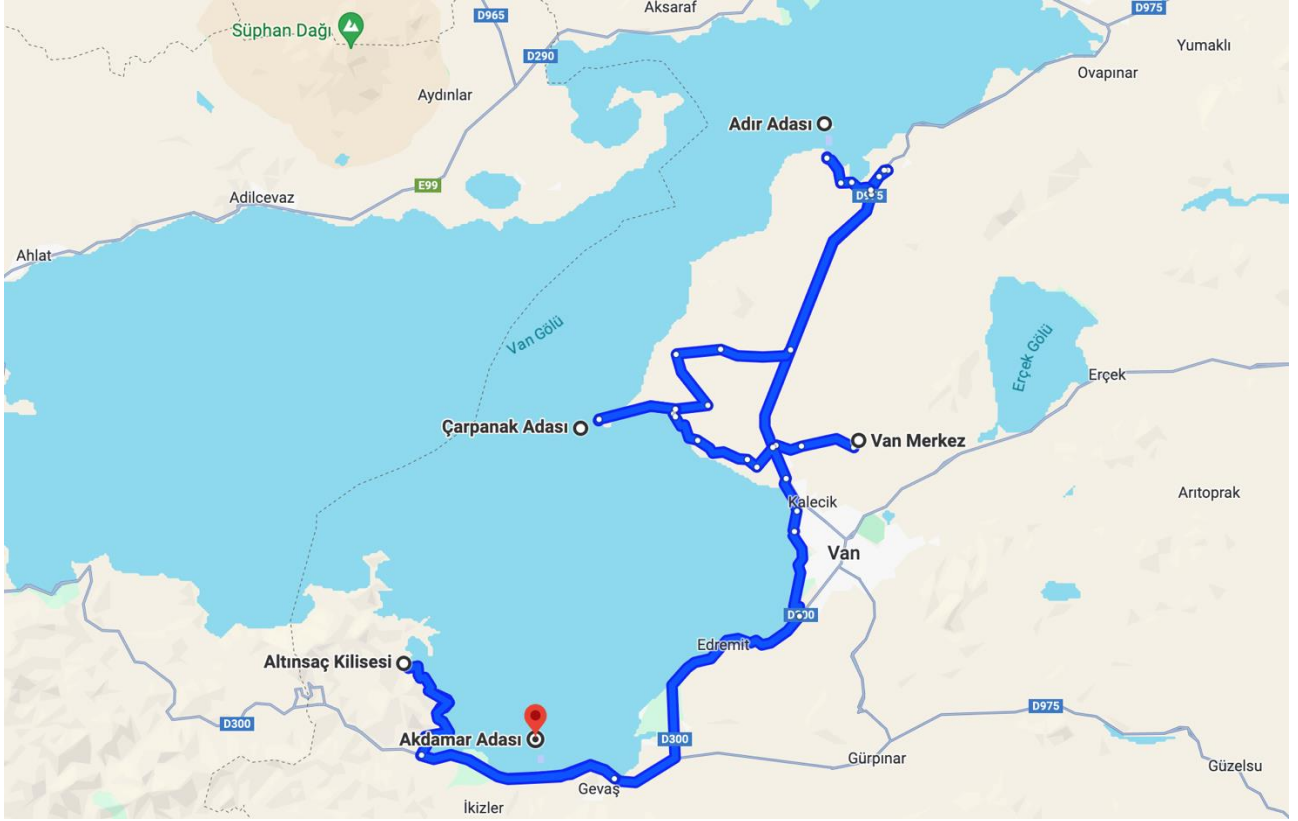
Akdamar Adası- Gevaş

Bu rotada da ilk hareket noktası Van şehir merkezidir. Şehir merkezinden alınan grup Adır Adasına ulaşmak için Van'ın Tuşba ilçesinde yer alan Yaylıkaya Mezrası'nda bulunan iskeleye ulaşacaktır. İskelenden tekneyle Adır adasında bulunan Lim Manastırına ulaştırılacak, daha sonra geri dönülerek Çarpanak adasına ulaşmak için karayolu ile Çitören köyüne gidecektir. Buradaki iskeleden Çarpanak adasına ulaşacak ancak henüz adaya iskele kurulmadığından dolayı etrafında tur atıp tekrar köye dönecektir. Buradan Gevaş ilçesindeki Altınsaç Kilisesi'ne gidecek ve oradan da yine Gevaş'ta bulunan Akdamar adasına ulaşım için iskeleyi kullanarak adaya ulaşacak ve daha sonra şehir merkezine dönecektir. Bu rotanın gidiş-dönüş toplam mesafesi 311,8 km ve karayolunda yolculuk boyunca harcanacak zaman 5 saat 41 dakikadır.

Tablo 8. Van İnanç Turizmi Rotası 2. Gün

Hareket Noktası	Variş Noktası	Mesafe	Ulaşım süresi
Van Merkez	Yaylıkaya Mezrası-Tuşba	47,5 km.	43 dk.
Yaylıkaya Mezrası-Tuşba	Çitören Köyü-Tuşba	54,9 km	57 dk.
Çitören Köyü-Tuşba	Altınsaç Kilisesi-Gevaş	105 km.	2 saat 4 dk.
Altınsaç Kilisesi-Gevaş	Akdamar Adası-Gevaş	44,2 km.	45 dk.
Akdamar Adası-Gevaş	Van Merkez	60,2	56 dk.

Şekil 2. Van İnanç Turizmi Rotası 2. Gün

Söz konusu rotaların Van’da geceleme sayısını artıracacağı, doğal olarak turist başına yapılacak harcamalarda da bir artışın meydana geleceği düşünülmektedir. Ayrıca, oluşturulan bu inanç turizmi rotası, Van’da sunulan diğer alternatif turizm türlerine yani kültür turizmi, doğa temelli turizm, dağ turizmi vs, eklenerek daha kapsamlı bir program meydana getirebilir.

Araştırmanın önemli bir çıktısı da Van Gölü’nde bulunan ancak açık olmayan Adır Adası ile Çarpanak Adası’nın turizme açılması veya kazandırılması durumu olmuştur. Bu adalar ilçe merkezinden iskele ile ulaşmak mümkünken adalarda teknelerin yanaşabileceği bir iskelenin bulunmaması dikkat çekmektedir. Adalar ziyaretler yapılmakta ancak bu köylülerin tekneleriyle ulaşım sağlanmaktadır. Ayrıca böyle bir programa Van Gölü koylarında keşfedilmemiş yerlerin de dahil edilebileceği göz önüne alınmalıdır. İnanç turizmi rotasında turistleri en çok zorlayacak durum 2. Günde ortaya çıkmaktadır. Turistlerin sürekli tekne üzerinde tutulamayacağı göz önüne alındığında bir adadan diğer bir adaya ulaşımında en uygun yol karayolu ile köylere veya iskelelere ulaşımın sağlanması ve turist grupların tekrar teknelere bindirilerek adaya götürülmesidir. Böyle bir durum da turistlerde ister istemez bir yorgunluğa yol açacaktır.

Araştırma bağlamında elde edilen bulgular dikkate alındığında, birtakım önerilerde bulunmakta mümkündür. Bu öneriler:

-Profesyonel turist rehberleriyle yapılan görüşmeye istinaden, Van’da Hristiyanlık temelinde inanç turizminin gelişme potansiyelinin dikkate alınarak önemli bir destinasyon merkezi haline gelmesi mümkündür,

-Van şehrini inanç turizmi bakımından önemli kılmaması Aziz Bartholomaeus’un mezarının Van’da olup olmadığına tespiti çerçevesinde Hristiyan Aziz Bartholomaeus’un mezarının Van’da olduğuna inanılması, çünkü, Aziz Bartholomaeus, İsa’nın on iki havarisinden birisi olup mezarının Van’da olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda Aziz Bartholomaeus, Hristiyan dünyası için önemli bir kişidir.

-Hristiyan Azizelerin (Hripsime ve Gayane) Van’da bulunan Yedi Kilise (Varagavank)’de konaklamalarından dolayı Van’ı güçlü kılmaktadır,

-Yapılan görüşmelerde kilise ve manastırların altyapı sorununa sahip olduğu ve bakımsızlıktan, define avcılarının dolayı yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, kamu sektörünün somut kültürel mirası gelecek nesillere taşımak adına ulaşım, çevre düzenlemesi ve restorasyon gibi birtakım faaliyetlere başlaması önerilmektedir.

- Van Gölü üzerinde sadece Akdamar adasının turizm amaçlı kullanıldığı göz önüne alındığında diğer adaların da turizme açılması ve bu adalar üzerinde yer alan manastırların da turizme kazandırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

- Yerel halkın, turizm konusunda bilinçlendirilmesinin sağlanması, dini hoşgörü bağlamında şehre gelen turistlere karşı sorumlu davranması beklenmektedir. Bu sayede, turistlerin zihinlerinde şehre yönelik olumlu imajın oluşması sağlanabilecektir.

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi bölümü başta olmak üzere Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi bölümü gibi ilgili bölümlerde görev yapan akademisyenler ile yine Turizm Fakültesi'nde görev yapan akademisyenler sektör paydaşlarıyla işbirliğine giderek inanç turizmine yönelik yapıların turizme kazandırılması konusunda çalışmalar yapabilirler.

-Van için önerilen inanç turizmine yönelik bu rota Van Gölü havzasını da içine alarak makro seviyede oluşturulabilir.

-İlerideki çalışmalar için tüm paydaşların görüşleri alınarak bir rota önerisi oluşturulması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, T., Herstein, R., Cabera, M., Drori, N., Bidecia, M. and Berger, R. (2018). Exploring religious tourist experiences in Jerusalem: The intersection of Abrahamic Religions, *Tourism Management*, 6, 285-296.
- Arınç, K. (2018). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç turizmi potansiyeli ile bölgesel kalkınma bakımından değerlendirilme imkanları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2129-2147.
- Ayaz, N. ve Eren, M. (2020). Türkiye’de İnanç turizmi üzerine nitel bir araştırma, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 284-300.
- Baş, G., Uslu, E., Bekmez, A. ve Yelen, R. (2023). *Anadolu’da Ortaçağ Türk mimarisinin sıradışı örneği: Van Ulu Cami*, Ankara: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları
- Başer, F. ve Başçı, A. (2012). İnanç turizmi kapsamında Aziz Pavlus evinin önemi ve tanıtım faaliyetlerine ilişkin ziyaretçi görüşlerinin değerlendirilmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 423-443.
- Civelek, M. (2020). Amasya ilindeki ibadethanelerin inanç turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 137-151.
- Cohen, E. (2003). Tourism and Religion: A case of study-visiting students in Israeli universities, *Journal of Travel Research*, 42, 36-47.
- Creswell, J. W. (2019). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (3rd Edition). Sage Publications Inc.
- Çiftçi, İ. ve Akova, O. (2016). İnanç turizmi kapsamında Hacı Bektaş Veli dergâhına yönelik bir araştırma, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 183-217.
- Değişgel, S. (2023). Adana’nın inanç turizmi potansiyeli ve yerel halkın İnanç Turizmi ile ilgili görüşleri, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 122-140.
- Dikici, E. ve Sağır, A. (2012). Antalya’da inanç turizminin sosyolojik çözümlemesi: Demre-Myra örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 35-43.
- Doğaner, S. (2020). Din ve Turizm: Türkiye’de İnanç Turizmi. E. Eğribel ve U. Özcan (Ed.), *Türkiye’de toplum bilimlerinin gelişimi* içinde (338-350), İstanbul: Kitabevi Yayıncılık
- Durán-Sánchez, A., Álvarez-García, J., de la Cruz del Río-Rama, M. and Oliveira, C. (2018). Religious tourism and pilgrimage: Bibliometric overview, *Religions*, 9(9), 249-264.
- Erbaş, A. (2002). İslam dışı dinlerde Hac, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 97-121.
- Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). İnanç turizmi potansiyeli açısından Antakya’nın değerlendirilmesi, *Journal of Life Economics*, 1(4), 59-74.

- Fernandes, C., Pimenta, E., Gonçaves, F. and Rachao, S. (2012). A new research approach for religious tourism: The case study of the Portuguese route to Santiago, *International Journal of Tourism Policy*, 4(2), 83-94.
- Güngör, Y. (2018). Kültürel ekseninde Aya Yorgi (St. George) kültü ve inanç turizmi açısından Nikomedia (İzmit) için önemi, *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(1), 72-81.
- Güzel, F. Ö. (2010). Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında yeni bir dinamik: İnanç Turizmi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 87-100.
- Harunoğulları, M. (2016). Kilis'in inanç turizmi potansiyeli ve kutsal mekânları, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(21), 177-210.
- Henderson, J. C. (2003). Managing tourism and Islam in peninsular Malaysia, *Tourism Management*, 24, 447-456.
- Hughes, K., Bond, N. and Ballantyne, R. (2013). Designing and managing interpretive experiences at religious sites: Visitors' perceptions of Canterbury Cathedral, *Tourism Management*, 36, 210–220.
- Irimas, A. and Michalko, G. (2013). Religious tourism in Hungary-An integrative framework, *Hungarian Geographical Bulletin*, 62(2), 175-196.
- Jangmeewasin, S. (2016). Religious tourism, pilgrimage, and cultural tourism. 6th National and International graduate study conference: Creative multi-disciplinary studies for sustainable development & The 1st National and International conference on creative multi-disciplinary studies for sustainable development (NCMSD & ICMSD) was presented.
- Jiang, T., Rvan, C. and Zhang, C. (2018). The spiritual or secular tourist? The experience of Zen mediation in Chinese temples, *Tourism Management*, 65, 187–199.
- Kaya, F., Cankül, D. ve Demirci, B. (2013). Türkiye'nin önemli inanç turizmi merkezlerinden biri: Akdamar Kilisesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 13-24.
- Kervenkiran, İ. ve Eryılmaz, A. G. (2017). İnanç turizmine yönelik ziyaretçi algılarının demografik farklılıklar açısından incelenmesi: Konya Mevlâna müzesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 276-296.
- Kim, B., Kim, S. and King, B. (2020). Religious tourism studies: Evolution, progress, and future prospects, *Tourism Recreation Research*, 45(2), 185-203.
- Kökşen, B. (2020). Alahan Manastırı'nın İnanç Turizmi açısından değerlendirilmesi, *Turizm, Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 73-83
- Kumar, R. B. and Singh, L. (2014). Pilgrimage tourism in Kurukshetra (Haryana): A sustainable development approach, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3(2), 1–13.
- Küçük, A. (2015). *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M. A. (2014). *Dinler Tarihi*, Ankara Berikan Yayınevi
- Küçük, M. A. (2009). *Türkiye Protestan Ermenileri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, M. A. (2013) Din-turizm ilişkisi çerçevesinde Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te hac uygulamasına genel bir bakış, *Dini Araştırmalar*, 16(42), 101-128
- Öner, S. ve Cansu, E. (2019). Ankara'nın inanç turizmi potansiyeli ve yerel halkın inanç turizmi bakış açısına yönelik çıkarımsal analizi, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 84-105
- Özmenli, M. (2008). Doğu Anadolu'da Hristiyanlık, *Karadeniz Araştırmaları*, 17, 43-50
- Park, C. (2004). Religion and Geography. J. Hinnels (Ed.), *Routledge companion to the study of religion* in (1-29). London: Routledge.
- Sevinç, H. ve Azgün, S. (2012). Bölgesel kalkınma ve inanç turizmi bağlamında Akdamar kilisesi örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 17-21.
- Sezer, İ. ve Öztürk, B. (2014). İnanç turizmi kapsamında yapılan türbe ziyaretlerinin, ziyaretçilerin bakış açısıyla değerlendirilmesi: Şeyh Kerameddin türbesi örneği (Boztekke Köyü/Giresun), *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 4(2), 45-50.

- Singh, S. (2005). Secular pilgrimage and sacred tourism in the Indian Himalayas, *GeoJournal*, 64(3), 215–223.
- Süt, A. (2014). İslam ve turizm ilişkisi. *Elektronik Turkish Studies*, 9(11), 479-497.
- Temizel, G. ve Sartayeva, Z. (2021). Kültürel miras ve inanç turizmi açısından bir değerlendirme: Tarihi İpek Yolu şehri Taraz-Kazakistan, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), 2161-2185.
- Tilson, D. J. (2005). Religious-spiritual tourism and promotional campaigning: A church-state partnership for St. James and Spain, *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 12(1-2), 9-40.
- Timothy, D. J. and Boyd, S. W. (2003). *Heritage Tourism*, Harlow: Printice Hall
- Turan, Y. (2020). Kutsalın ziyareti: İnanç turizminin altında yatan güdüler ve Karadeniz bölgesi inanç turizmi potansiyeli, *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 153-163.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme, *Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Wright, K. (2007). Religious tourism, leisure group travel, *Special Edition*, 8-16
- Yamaç, M. (2021). Postmodern dönemde Türkiye’de sosyolojik olarak turizm-din ilişkisi, *Eskiyeni*, 43, 237-267.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (Genişletilmiş 10. Baskı)*, Seçkin Ankara: Yayıncılık
- Yılmaz, G., Erdiñ, S. B. ve Küçükali, S. (2013, Mayıs). İnanç turizmi çerçevesinde Antalya destinasyonunun incelenmesi: Dinler (hoşgörü) bahçesi örneği. International Conference on Religious Tourism and Tolerance’da sunulmuş bildiri. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Zamani-Farahani, H. and Eid, R. (2016). Muslim world: A study of tourism & pilgrimage smong OIC member states, *Tourism Management Perspectives*, 19, 144–149.